

СОЦІОКУЛЬТУРНА КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ.

Статтю присвячено проблемі міжкультурної освіти у сучасному суспільстві, актуальність вивчення іноземної мови у даному аспекті та необхідність формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя в системі професійного навчання.

Ключові слова: *особистість, комунікативна компетенція, соціокультурна компетенція, іношомовна комунікативна культура, міжкультурне спілкування, комунікація,*

Стаття посвящена проблеме межкультурного образования в современном обществе, актуальность изучения иностранного языка в данном аспекте и необходимость формирования социокультурной компетенции будущего учителя в системе профессионального обучения.

Ключевые слова: *личность, коммуникативная компетенции, социокультурная компетенция, иноязычная коммуникативная культура, межкультурное общение, коммуникация.*

The article deals with the issues of intercultural education in modern society, the foreign language learning in this aspect and the necessity of teacher's intercultural competence development in the system of professional study.

Key words: *personality, communicative competence, intercultural competence, foreign language communicative culture, cross-cultural communication, communication.*

Вступ. Сучасна парадигма освіти ставить у центр освітньої діяльності формування компетентної особистості. Особливо це зрозуміло в сучасних умовах динамізму зміни знань, технологій, інформації. Постійно змінюване суспільство, непередбачувані ситуації та обсяг інформації, що постійно і неухильно зростає, вимагають необхідності вирішення проблем формування особистості. Тому, сьогодні, спираючись на результати проведеного нами аналізу фахової, довідникової та педагогічної літератури, можна говорити, що структура професійної компетентності вчителя іноземної мови повинна обов'язково включати такий компонент, як **соціокультурна міжкультурна компетенція**. У зв'язку з цим, доцільно інтерпретувати модель вчителя як модель особистості з визначеним набором компетенцій, здатної успішно адаптуватися до постійно мінливих умов життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідники розглядають поняття компетентності в різних аспектах: **готовність до професійної діяльності** (Л. Гапоненко, В. Маслов); **компетентність на базі здобутих знань, досвіду і діяльності** (Е. Саф'янц); **загальна здатність, що ґрунтується на досвіді, знаннях, цінностях** (С. Шишов). Питаннями теорії міжкультурної комунікації займалися Т. Астафурова, П. Донець, І. Зимня, І. Лейфа, Р. Портер, Л. Самовар, В. Сафонова, С. Тер-Мінасова, Г. Томахіна, І. Халеєва, І. Цатурова, концепції діалогу культур висвітлені М. Бахтіним, В. Біблером та ін., дослідження, що стосуються комунікативних ускладнень між представниками різних культур та стратегій їх подолання, переважно належать зарубіжним вченим, таким як А. Вежбицька, У. Гудікунст, С. Кім, Т. Ларіна, Г. Маркус, Г. Тріандіс, Е. Холл, Г. Хофстеде; проблему толерантності в межах міжкультурної комунікації розглядали У. Г'юдикунст, П. Донець, Л. Знікіна, Т. Ларіна, В. Ніке, Т. Персікова, О. Садохін, В. Сафонова, С. Тер-Мінасова та ін.; формування міжкультурної компетенції у ВНЗ розкрито в працях Р. Гришкової (студентів нефілологічних спеціальностей), Г. Копил (майбутніх фахівців з міжнародної економіки), І. Плужник (студентів гуманітарного профілю), О. Фролова (студентів економічного профілю), Т. Колодько та С. Шехавцової (майбутніх учителів іноземних мов). З українських науковців питаннями освітньої компетентності займаються О. Пометун, О. Савченко, Л. Парашенко, О. Локшина, Н. Бібік, О. Овчарук.

Постановка завдання. Зростання відкритості державних економік, збільшення вільного руху людей, капіталів і різноманітної продукції між країнами зумовлюють необхідність опанування соціокультурною комунікативною компетенцією випускниками університетів педагогічного спрямування. У наукових колах вважається, що це дозволить фахівцям в їх майбутній професійній діяльності успішно співпрацювати із зарубіжними партнерами, вивчати міжнародний досвід педагогічної діяльності в різних сферах і впроваджувати його у своїй професійній діяльності на теренах рідної країни. Розкрити і теоретично обґрунтувати принципи формування соціокультурної міжкультурної компетенції майбутніх вчителів.

Результати досліджень. На сучасному етапі розвитку методики викладання іноземних мов виникає необхідність підсилити міжкультурний компонент комунікативної компетенції. Тому що, при вивченні іноземної мови, студенти вивчають іншу культуру і вчаться міжкультурному спілкуванню.

Майбутні викладачі повинні оволодіти вміннями міжкультурної компетенції, навчитися вести бесіду в рамках діалогу культур. Залучення студентів до діалогу **культур** є важливим з точки зору навчання і виховання, оскільки формування культурної людини відбувається завдяки діалогу рідної культури та культури іноземної. Вивчаючи іноземну культуру, студенти краще пізнають рідну культуру. Формування міжкультурної компетенції вчителя набуває додаткового значення як засобу виховання його особистості.

Міжкультурна комунікація - це спілкування між представниками різних культур. Зазначимо, що поняття компетентності визначається як спроможність кваліфіковано проводити діяльність, виконувати завдання або роботу. При цьому поняття компетентності містить набір знань, навичок, ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення певних стандартів у професійній галузі[1].

Але В.Кухарський та А.Хуторський[2] розрізняють терміни «компетентність» і «компетенція», пояснюючи, що компетенція в перекладі з латинської «competenta» означає коло питань щодо яких людина добре обізнана, пізнала їх і мала досвід. А компетентність - це поєднання відповідних знань і здібностей в певній сфері, що дозволяють ефективно діяти в ній. Отже, міжкультурна компетенція - це знання соціокультурного контексту використання іноземної мови та вміння спілкуватися в даному контексті[1]. Саме тому формування міжкультурної комунікації у студентів ми розглядаємо як навчальну діяльність, спрямовану на одержання суб'єктивно нового результату. О.Новіковим цей вид діяльності віднесений до продуктивної і в такому разі виникає необхідність її організації, тобто застосування методології. Таким чином, формування міжкультурної комунікації є цілеспрямованим процесом, управління яким здійснює педагог.

Міжкультурна компетенція надає можливість виходу за межі рідної культури, вона є частиною комунікативної компетенції. Так, коли ми об'єднуємо терміни «міжкультурна компетенція» і «комунікативна компетенція» в одне ціле, маємо на увазі спілкування представників різних культур, які усвідомлюють свою відмінність. Міжкультурний аспект має стати змістом комунікативної компетенції, основним орієнтиром для формування комунікативної лінгвістичної компетенції. Уміння спілкуватися в рамках діалогу культур вимагає цілого ряду вмінь: вміння ставити себе на місце інших учасників спілкування, вміння проявляти ініціативу міжкультурного контакту, вміння прогнозувати соціокультурні недоліки, які можуть призвести до непорозуміння, вміння брати на себе відповідальність за усунення можливого міжкультурного непорозуміння, вміння проявляти дипломатичність, вміння бути гідним представником власної культури, вміння існувати в багатокультурному середовищі. Такий рівень володіння іноземною мовою, напевно, можна вважати ідеальним і до нього потрібно прагнути.

Західні моделі комунікативної компетенції розглядають соціокультурний компонент як допоміжний соціолінгвістичної компетенції. Адже знання норм поведінки, цінностей, правил спілкування є необхідним для вибору правильного мовленнєвого реєстру. Знання культури є необхідним для вірної інтерпретації того, що відбувається і конкретній ситуації в іншому культурному середовищі. На картину світу представника будь-якої культури, на думку вчених-культурологів Ф.Клакхон і Ф. Штротдбека, впливають ціннісні орієнтації. У їхніх працях ціннісні орієнтації становлять центральне поняття культури, яке пов'язане з мотивами поведінки людини в рамках міжкультурної комунікації. Вони трактують ціннісні орієнтації як «складні, але чітко окреслені принципи, які визначають порядок і напрямок постійного потоку дій і думок людини певної культури, які мають місце у вирішенні загальнолюдських проблем»[4]. Отже, формування здатності іншомовної комунікативної культури має базуватися на формуванні ціннісних орієнтацій. Саме ціннісні орієнтації знайшли своє відображення в типологічних характеристиках культур, які служать засобом вимірювання їх відмінностей та основою для зіставлення. До речі, з усього існуючого різноманіття культур були виділені наступні основні критерії вимірювання культурних відмінностей або схожості. Вони отримали назву «змінні культури»[5]:

- індивідуалізм/колективізм, орієнтація на індивідуальні/групові цілі;
- ступінь уникнення;
- маскуліність/фемініність, оцінка в комунікативній культурі якостей;
- емоційний контроль ступеню допустимої емоційної експресивності;
- близькість контактів, або допустимі під час спілкування дистанції;
- висока/низька контекстність;
- максимізація/мінімізація відмінностей в комунікативній поведінці в залежності від ситуації.

Типологічні відмінності однієї культури від іншої проявляються в комунікативній поведінці. Тому незнання соціокультурного контексту і відсутність стратегій по заповненню інформаційних пробілів можуть виявитися вирішальними факторами при комунікації з носіями мови. Соціокультурна компетенція дозволяє всім, хто розмовляє іноземною мовою відчувати себе майже на рівних з носіями мови щодо культури, а це є важливим кроком до адекватного володіння мовою. Отже, на сучасному етапі викладання іноземних мов, знання культури країни й народу є не просто важливими, вони відіграють вирішальну роль при використанні мови й впливають на іншомовну компетенцію студентів.

Зміст соціокультурного компонента навчання іноземним мовам розглядається у 3 напрямках:

- засіб комунікації;
- національна ментальність;
- національне надбання[6].

В термін «соціокомунікація» вкладається сукупність прийомів і засобів усної та писемної передачі інформації представниками певної культури й субкультури. До них стосується мова, в яку ми включаємо специфічні відмінності між існуючими мовними варіантами. Ці відмінності можна спостерігати в лексиці, граматиці, фонетиці. До мови також відноситься мова звуків, жестів й невербального спілкування. До особливостей письмової комунікації ми відносимо правила написання дат, звертань, адрес і т.п.

Під національною ментальністю ми розуміємо спосіб мислення представників певної культури, яка визначає їх поведінку і те, що вони чекають подібного з боку своїх співрозмовників.

Пропонується розглядати ментальність країни, мова якої вивчається в 3 вимірах:

- загальному самовизначенні;
- ситуативному самовизначенні;
- культурному самовизначенні.

До загальних характеристик відносяться 3 компонента:

- знання;
- поведінка ;
- відносини.

Яскравими прикладами цих компонентів є свята, традиції та обряди носіїв мови. Ситуативні характеристики ментальності можуть включати установку ментальності, сприйняття й вираження.

Коли йдеться про ментальність слід виділити ще один елемент - культурне самовизначення, яке включає в себе всі вищезазначені загальні та ситуативні характеристики. У суспільстві люди групуються за певними ознаками: за інтересами, професією, політичним поглядом. Студенти можуть знайомитися з різними культурними групами, які об'єднані національними нормами. Це дає їм змогу отримати більш повну картину культури країни, мова якої вивчається й наблизитися до розуміння реального іншомовного соціокультурного середовища.

Під частиною національного здобутку, яка є складовою соціокультурного компонента, ми розуміємо такі культурні напрямки, як наука і мистецтво, історія й релігія, національні парки й історичні заповідники.

Метою соціокультурного навчання засобами іноземної мови є ознайомлення студентів з тією частиною національного здобутку, яку знає і якою пишається кожен носій мови; також необхідно показати культурну цінність національного здобутку. Національний здобуток - це своєрідне тло національних, соціокультурних знань-концептів, які мають культурну цінність.

Опис завдань соціокультурної освіти може бути здійснено в термінах соціокультурної компетенції, під якою мається на увазі рівень знань соціокультурного контексту використання іноземної мови, а також досвід спілкування й використання мови в різноманітних соціокультурних ситуаціях[7].

У процесі дослідження нами виявлено, що формування.... студентів є процесом реалізації інноваційної діяльності, яка спрямована як об'єктивно новий, так і суб'єктивно новий результат. Тому будемо розглядати цей результат як повний завершений цикл продуктивної діяльності, який має бути реалізованим у "певній часовій послідовності по фазам, стадіям і етапам" [с.8]. Відомо, що діяльність-це активна взаємодія людини з оточуючим середовищем, у процесі якої вона виступає як суб'єкт (носій предметно-практичної діяльності і пізнання – індивід або соціальна група), джерело активності, яке цілеспрямовано впливає на об'єкт і таким чином задовольняє свої потреби. Суб'єктом є викладач іноземної мови, який задає мету, визначає шляхи її досягнення, оцінює отриманий результат. Вважається, що активна діяльність викладача іноземної мови є тією умовою, при якій той чи інший фрагмент об'єктивної реальності виступає як об'єкт його діяльності. У педагогічному процесі як цілісній системі таким об'єктом може бути зміст навчальної дисципліни, розробка певної методики вивчення іноземної мови, а також студент вищого навчального закладу (у нашому дослідженні – майбутнього учителя іноземної мови). Особистість учителя відіграє важливу роль у процесі інтенсифікації формування іншомовної соціокультурної компетенції, де на першому плані високий рівень його власної компетенції та ряд особистісних якостей, що визначають ефективність педагогічного спілкування: неупередженість, повага, терпимість до неординарності співрозмовника, здатність розуміти його психологічний стан, співпереживати йому.

Єдиний європейський простір пропонує «мобільність» вчителів й учнів.

Передбачається, що освіта в усьому світі повинна відповідати міжнародним кваліфікаційним вимогам, щоб фахівець незалежно від того, де саме він одержав освіту, почував себе впевнено в будь-якій країні. У зв'язку із цим, завданням вчителя іноземної мови є розвиток міжкультурної компетенції у такій мірі, щоб випускник міг грамотно орієнтуватися в потоці штампів і відточених фраз про високі гуманні ідеали свого англомовного співрозмовника й умів відстояти свою позицію.

Основною метою навчання іноземним мовам на сучасному етапі є формування іншомовної комунікативної компетенції, готовності до реального іншомовного спілкування. А основними компонентами іншомовної комунікативної компетенції є:

- мотиваційний(передбачає наявність інтересу до професійної компетентності, що характеризує потребу особистості в знаннях, у володінні ефективними засобами формування професійної компетентності);
- емоційно-вольовий(здатність людини до екстравертності та домінування, уміння застосовувати додаткові зусилля задля зменшення ймовірності невдач, а також мобілізацію енергії, прояв наполегливості, активність, вміння витримувати навантаження, завзяття при виконанні складних завдань, цілеспрямованість);
- функціональний(обізнаність, знання, досвід, тобто система набутих знань з урахуванням їх глибини, об'єму, стилю мовлення, норми етики, соціальних функцій);
- комунікативний(уміння ясно та чітко висловлювати свої думки, переконувати, аргументувати, доводити, аналізувати, передавати раціональну та емоційну інформацію, встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії, обирати оптимальний стиль спілкування в різних ділових ситуаціях, організувати та підтримувати діалог);
- рефлексивний(уміння свідомо контролювати результати своєї діяльності та рівень власного розвитку, особистих досягнень; сформованості креативності, ініціативності, націленості на співробітництво та співпрацю, впевненість в собі, здатність до самоаналізу, передбаченню, творчій уяві).

Проблема моделювання процесу формування соціокультурної компетенції майбутніх вчителів є актуальною як для теорії, так і для педагогічної практики. Розроблена і представлена в цій статті модель формування соціокультурної компетенції студентів вищих закладів як цілісної системи дозволяє виділити три найбільш важливі аспекти її застосування:

- гносеологічний: модель виступає проміжним об'єктом у процесі пізнання педагогічного явища;
- загально методичний: оцінює зв'язки між елементами навчального процесу;
- психологічний: описує різні сторони навчальної та педагогічної діяльності. Нами було зроблено припущення, що при вивченні іноземної мови, викладачами застосовується не тільки компетентнісний, але й особистісно орієнтований підходи, і більшість сучасних студентів мотивовані до вивчення іноземної мови.

Тому знання іноземної мови не завжди гарантує успішності між культурної взаємодії, іноді виникають непорозуміння через етнічні стереотипи, забобони, стан «культурного шоку», переоцінка подібності рідної й іншомовної культур, їхня конфронтація на рівні індивідуальної свідомості. Безліч дослідників відзначають, що випускник педагогічного вузу, у більшості випадків незнайомий з іншомовною культурою, не відчуває потреби в поглибленні своїх односторонніх знань, має монокультурну свідомість, не готовий до розвитку спілкування, в результаті чого недооцінює важливість навчання іншомовній культурі. У зв'язку із цим виникає

необхідність постійного розвитку та вдосконалення комунікативної компетенції вчителя в процесі його професійної діяльності, де особливу роль відіграють знання, уміння й навички, відповідальні за успішність комунікації у між культурному аспекті. Вторинна соціалізація вчителів засобами іноземної мови сприяє уточненню їхнього образу «Я», усвідомленню себе суб'єктами національної культури, її новому осмисленню. Терпимість до несхожості носіїв іншомовної культури, позитивне до них відношення, аналітичний підхід до соціокультурних явищ можуть бути спрямовані на педагогічне спілкування, водночас сприяючи прояву поваги, відкритості, розумінню міжособистісних розходжень і прийняттю співрозмовника.

Інтерес до проблеми іншомовної комунікативної компетенції як здатності й готовності здійснювати іншомовне спілкування виник досить давно, але пильна увага до його соціокультурного аспекту порівняно нова. Проаналізувавши існуючі точки зору на сутність і склад іншомовної соціокультурної компетенції, ми визначаємо її як знання соціокультурного контексту використання іноземної мови й уміння в даному контексті спілкуватися. Іншомовна соціокультурна компетенція вчителя повинна мати складну структуру, крім традиційно прийнятих компонентів: знання етнопсихології свого народу й народів країн досліджуваної мови, сутності між культурної компетенції, її необхідно доповнити блоком особистісних характеристик, що сприяють досягненню між культурного розуміння відповідно й успішному педагогічному спілкуванню.

Розширення сутності поняття «культура» як способу життя, набору стереотипних моделей поведінки, способу сприйняття, інтерпретації відчуття світу, нове розуміння цілей навчання культурі в процесі викладання іноземної мови як узгодження двох соціокультурних світів у свідомості тих, що навчаються, дозволяють виділити фактор набування соціокультурних знань широкого спектра. До їх складу входять знання в області етнопсихології українського народу й народів країн, мову яких вивчають (викладають), знання, бачення реалій нашої культури, національних характерних норм і традицій спілкування носіїв іноземної мови, знання повсякденного життя й побуту народів - носіїв іноземної мови, актуальних у масовій повсякденній свідомості життєвих відомостей, лінгвокраїнознавчої яскравої лексики, країнознавчі знання. Особистісні характеристики вчителя повинні відповідати успішному формуванню їх іншомовної соціокультурної компетенції, особливо необхідних для між культурного спілкування особистісних якостей. Які ж особистісні особливості й уміння вчителя, що сприяють успішному формуванню іншомовної соціокультурної компетенції, існують?

До них відносять наступні характеристики:

- готовність розуміти психологічні стани суб'єктів навчання, уміння зрозуміти позицію іншого, виявити цікавість до його особистості, встати на точку зору учня, здатність проникати в його внутрішній світ, чуйність та спостережливність до проявів почуттів, розуму й характеру людини, до його поведінки, уміння й здатність подумки представляти, моделювати його внутрішній світ, інтерес до людини;
- уміння створити обстановку терпимості до несхожості з іншою людиною в навчальному спілкуванні, до тих цінностей, які становлять зміст позиції дитини, що вчиться, безумовно позитивне відношення до учня, прийняття його таким, який він є;
- уміння надавати своїм емоціям не руйнівний, а конструктивний характер, високий ступінь саморегуляції, витримка й позитив;
- відкритість до пошуку нового, почуття нового, готовність до прийняття нового[8].

У наші дні перспектива іншомовного спілкування стала для багатьох реальною можливістю: в «міграційний» рух міжнаціональних контактів поступово втягуються й вуз і школа. У світлі сучасних тенденцій модернізації вітчизняної освіти до рівня європейської, потужним стимулом до пошуку нових, більш ефективних шляхів засвоєння англійської мови є необхідність спілкування з його носіями, що втілюється в усвідомленні конкретної та важливої мети викладання іноземної мови - формування комунікативної культури. Учні наших шкіл вже протягом останніх років щорічно виїжджають за кордон і мають чудову можливість для спілкування з носіями мови. Практика, однак, показує, що в сучасних умовах постійного розширення міжнародних контактів одного вміння правильно говорити й грамотно писати іноземною мовою, що нехай навіть опирається на фундаментальні знання його основ, явно не вистачає. Відсутньою ланкою тут є грамотне використання культурно-обумовлених норм поведінки - як мовного так і немовного характеру, заснованих на знанні особливостей культури й способі мислення комунікантів. В зв'язку з даною інформацією більш ніж закономірним представляється поширення в Україні нової тенденції у вивченні іноземної мови - розвиток міжкультурної компетенції, що може і повинне стати основою ефективного спілкування.

Висновки. Соціокультурна компетенція фахівця – це інтегральна професійно - особистісна характеристика, яка включає в себе теоретичну та практичну готовність до виконання професійних функцій майбутнього вчителя, а також суб'єктивні властивості особистості, які забезпечують ефективність професійної діяльності. Для навчання міжкультурному спілкуванню необхідно розширити зміст навчання за рахунок включення в курс іноземної мови ряду компонентів, націлених на розвиток між культурної компетенції - соціокультурних, соціолінгвістичних, лінгвокраїнознавчих. Якщо культура у всьому різноманітті значень цього слова стає змістом навчання іноземній мові, то звичний для деяких вчителів авторитарний стиль викладання цього предмета стає практично неприйнятним, а повністю залежить від сформованості мотиваційної, емоційно-вольової, інтелектуальної, комунікативної, рефлексивної сторін особистості майбутнього фахівця. Тому перед ВУЗом ставиться завдання гуманізації педагогічного іншомовного спілкування.

Перспективу подальших досліджень **окресленої проблеми** вбачаємо у виявленні і розробці педагогічних умов ефективного формування міжкультурної компетенції у майбутніх вчителів.

Список літератури:

1. Пометун О. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн.-К.:К.І.С., 2004, - с.16-26.
2. Краевский В., Хуторской А. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах.// Педагогика. -2003. -№3. –с.3-10
3. Гін А.О. Прийоми педагогічної техніки: Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотній зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителів. - 2-ге вид. - дон. - Луганськ, СПД Резников В.С.. 2007. - с. 34-56.
4. Kluckhohn F., Strodtbeck F. Variations in Value Orientations. N.-Y.: Row Paterson, 1961, 368 p.
5. Gudykunst W.B., Kim Y.Y. Communicating with Strangers. Boston, 1997. 444p.
6. Практикум педагогічної майстерності: Навчальний посібник / Кол. автор.: Сергеева Л.М., Молчанова А.О., Пашенко О.В. та ін. / За ред. В.В. Олійника-К.:ТОВ «Етіс Плюс», 2008.- 184 с.
7. Науково - методичний журнал «Англійська мова та література» № 25 (215), вересень 2008. Харків, - Видавнича група «Основа».
8. Карякин Ю.В. Высшее образование: XXI век: Учебный процесс как предмет науки / Ю.В. Карякин // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров : межвуз. сб. науч. трудов: Вып. 8 / Под. ред. Д.Ф. Ильясова. - Челябинск : Образование, 2005. -С.191-209.